

HARGITTAY EMIL

Versciklus és metrum:

két megjegyzés Csokonai párverséhez (*Egy tulipánthoz, Tartózkodó kérelem*)

XIII.

Egy tulipánthoz

	A hangsúlyozás ütemhatárai:
1. A' HATALMAS Szerelemnek	4/4
2. Megemésztő tüze bánt:	4/3
3. Te <i>vagy orvosa</i> sebének,	<u>5/3</u>
4. Gyönyörű kis Tulipánt!	4/3
5. Szemeid' szép ragyogása	4/4
6. <i>Lobogó</i> hajnali tűz;	<u>3/4</u>
7. Ajakid' harmatozása	<u>3/5</u>
8. Sok ezer gondot elűz.	<u>5/2</u>
9. Telyesítsd angyali szókkal,	<u>3/5</u>
10. Szeretőd a' mire kért:	<u>3/4</u>
11. Ezer ambrózia csókkal	<u>2/6</u>
12. Fizetek <i>csókjaidért</i> . ¹	<u>3/4</u>

¹ A szövegközlés forrása: *Ódák két könyvben. Csokonay Vitéz Mihály által*, Nagy-Váradon, Máramarossi Gottlieb Antal' betűivel, 1805, 31. (OSzK-jelzet: 814.357) A vers az Ódák első könyvének XIII. verse. Az átírás betűhív, de emendáltuk a 9. és a 12. sor sajtóhibáját („angyaliszókkal”, „Eizetek”). Dőlt betűtípussal jelöltük a két versszöveg közötti szerzői módosításokat.

XV.

Tartózkodó kérelem

A' HATALMAS Szerelemnek

Megemésztő tüze bánt.

Te *lehetsz írja* sebémmek,

Gyönyörű kis Tulipánt!

Szemeid' szép ragyogása

Eleven hajnali tűz,

Ajakid' harmatozása

Sok ezer gondot elűz.

Telyesítsd angyali szókkal,

Szeretőd a' mire kért:

Ezer ambrózia csókkal

Fizetek *válaszodért*.²

Annak ellenére, hogy Csokonai e két híres verséről elég sokat írtak már, és a kö-zépiskolai tankönyvek Csokonai-fejezeteiben is rendre előfordul valamelyik szöveg valamilyen összefüggésben, két megjegyzést mindenképpen szükséges megtennem, a szívósnak látszó félreértések tisztázása miatt.

1. A Tartózkodó kérelem *létrejöttének oka: a Lilla-ciklusban betöltendő szerep, az eredeti változat autenticitásának megtartásával*. Mára már véglegesen tisztázottnak tekinthető, hogy Csokonai Lilla-ciklusa nem oly összefüggésben poétai román, mely az életrajzi valóságot tükrözi a verssorrenddel.³ Már maga a költő figyelmeztetett erre *Előbeszédében*,⁴ s a „Dichtung und Wahrheit” valóban elkülönül ebben a Lilla-ciklus esetében. „Alig egy tucatnyi tehát a 60 versből álló ciklusban az, amire nyugodtan rámondhatjuk, hogy Vajda Juliánához szól, a ’komáromi esmeretség’-ből pattant ki.”⁵ Továbbá: „A Lilla-ciklus 60-ra tervezett 59 verséből (*A feredést* a cenzúra miatt kellett kihagynia) tehát 15 volna az, amely nem Lillához szól. [...] Ez pontosan egynegyede a Lilla-kötetnek.” További 15 vers, ezek között a *Tartózkodó kérelem*, avagy az *Egy Tulipánthoz* a komáromi találkozásnál korábbi.⁶ A *Tartózkodó kérelem* a három részből álló ciklus első részében, a XV. sorszámú elhelyezett darab. A ciklus összeállítását Csokonai 1802-ben kezdte meg, s 1805-ben, de már csak halála

² A szövegközlés forrása: *Lilla. Érzékeny dalok III. könyvben. Csokonai Vitéz Mihály által*, Nagy-Váradon, Máramarossi Gottlieb Antal' betűivel, 1805, 44. (OSzK-jelzet: 187.977).

³ BORBÉLY Szilárd, *A Lilla-szerelem mint szöveg (beszély)* = „s végre mivé leszél?” *Tanulmányok Csokonai Vitéz Mihály halálának bicentenáriuma alkalmából*”, szerk. HERMANN Zoltán, Bp., Ráció, 2007, 153–168.

⁴ HERMANN Zoltán az 1808-as kiadásból idézi: „Nem vóltak ezek az én Verseim soha olyan tzállal íródva, hogy belőlök egy kis Poétai Román kerüljön: egyszer egygyik Darab készült, másszor másik, és nem azzal a' renddel, a' milyennel e' Könyvben látni...”. (HERMANN Zoltán, „...*az élet nem Román és a' Román nem élet...*” avagy *Vitéz Mihály gyötrelmei*”, „s végre mivé leszél?” *Tanulmányok Csokonai Vitéz Mihály halálának bicentenáriuma alkalmából*”, szerk. HERMANN Zoltán, Bp., Ráció, 2007, 181.)

⁵ SZILÁGYI Ferenc, *Csokonai művei nyomában. Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1981, 292.

⁶ *I. m.*, 287.

után jelent meg a kötet.⁷ A „poétai román” egy szerelem sematikus történetét idézi fel három részben: a kezdődő érzelem leírását (1. rész), a boldog szerelem kifejezését (2. rész), végül a szerelem elvesztését (3. rész). A versek egymáshoz való viszonyát (s nem a korábbi változatokhoz való eltéréseket) Zentai Mária részletesen elemezte.⁸ Látható, hogy a költő gondosan ügyelt a versciklus aprólékos és az érzelmváltást poétai módon követő logikus összeállítására. A ciklus XV. darabjaként szüksége volt egy olyan versre, amely a bizonytalanság, a várakozás érzését, még csak a „tartózkodó kérelmet” fejezi ki. Ezért e helyen egyszerűnek látta, hogy egy, még Júlia előtti,⁹ de a boldog szerelmet kifejező versét, az *Egy tulipánthoz* címűt dolgozza át, a boldog szerelem érzésének időbeli lefokozásával. Ezt fejezik ki a miniatűr, de következetes szövegváltoztatások. Először a cím megváltoztatásával rögzítette a korábbi, visszafogott érzés állapotát: a boldog szerelmezt tartózkodóvá változtatta. A 3. sor változtatása (Te *vagy orvossa* sebemnek – Te *lebetsz írja* sebemnek) ugyanezt a visszaminősítést hangsúlyozza: a későbbi szövegváltoztatban a bizonyosságot kifejező léteget a bizonytalanságot érzékeltető ható igével váltja fel, s az orvostól is csak gyógyír lesz. A 6. sorban a tűz jelzőjének megváltoztatása (*Lobogó – Eleven*) ugyanezt a funkciót teljesíti a jelző intenzitásának csökkentésével: a szerelem tüze még nem „lobog”, csak „eleven”. Végül az utolsó sorban a korábbi változathoz az derül ki, hogy csókra csókkal fizet a szerelmes („Fizetek *csókjaidért*”), az átírt változatban még csak valamilyen válaszra reagál (jövőbeli) csókokkal („Fizetek *válaszodért*”). Csokonai tehát korábbi versében megtalálta azt a szöveget, amely a szükséges átdolgozás után tartalmilag hitelesen lett elhelyezhető a versciklus első részének XIII. darabjaként. Ha ezek nélkül a változtatások nélkül kellett volna a ciklusba emelni az *Egy tulipánthoz* költeményt, akkor nyilván valahova a – boldog, beteljesedett szerelmet kifejező – második részbe került volna. Fontos hangsúlyozni, hogy az *újraírással nem szüntette meg a korábbi változatot*, ugyanis az *Egy tulipánthoz* régi formájában belekerült az *Ódá*ba is, amely ugyancsak 1805-ben jelent meg első kiadásban.¹⁰ Nem állítható

⁷ A *Tartózkodó kérelem* végleges kidolgozása 1802–1803-ra tehető: *Csokonai Vitéz Mihály, Költemények 5.: 1800–1805*, s. a. r., bev., jegyz. SZILÁGYI Ferenc, Bp. Akadémiai, 2002 (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei), 865. A versek kronológiai rendjének teljes körű összefoglalása: DEBRECZENI Attila, *Csokonai költői életművének kronológiai rendje*, Bp.–Debrecen, Akadémiai – Debreceni Egyetemi, 2012. Lásd itt: 548, 676, 685.

⁸ ZENTAI Mária, „*Érzékeny dalok*” vagy „poétai román?” *Csokonai Lilla-ciklusának kötetkompozíciója* = Acta Historiae Litterarum Hungaricarum, Tom. XXV., Szeged, 1988, 91–108. – „Az egész Első könyvre (a már említett variációkon kívül) ez az ellentétező szerkesztésmód jellemző; a teljes visszautasítás és a majdnem-viszonzás versei szinte egymásba fordított fésűk fogaiként helyezkednek el.” (I. m., 97.)

⁹ A vers keletkezése a kritikai kiadás szerint 1797-re tehető, mégpedig a Lilla-szerelm előtti időre, Rozália-versről van szó, a „Rózi-versek” egyike: *Csokonai Vitéz Mihály, Költemények 4.: 1797–1799*, s. a. r., bev., jegyz. SZILÁGYI Ferenc, Bp. Akadémiai, 1994 (Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei), 267–269. Csokonai és Vajda Júlia „első találkozása 1797 júliusára tehető” (SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség. Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikro-történeti dimenziói*), Bp., Ráció, 2014 (Ligatura), 199.

¹⁰ Módosításra szorult tehát Borbély Szilárd megállapítása: „az Ódák és a Lilla-kötet között nincs közös szövegegyenlőség, nem fedik egymást a két kötet”. (BORBÉLY Szilárd, *A Lilla-szerelm mint szöveg (beszély)*, i. m., 163.)

tehát, hogy a *Tartózkodó kérelem* lenne az ultima manus által létrehozott változat, csupán a cikluskitöltő szerep miatt volt/lehetett szükség e változatra.

2. *Egyik szövegváltozat sem szimultán metrumú, hanem monometrikus időmértékes.* Ha megfigyeljük a fentiekben említett szövegváltoztatásokat, látható, hogy Csokonai a legnagyobb figyelemmel építette át a versszöveget: az új szövegben mind az időmértékes, mind a hangsúlyos verselés ritmusa változatlan maradt, mind a hosszú és a rövid szótagok, mind a hangsúly- és ütemhatárok elhelyezkedésének vonatkozásában. Egy verses szövegben a metrikai szimultaneitás azon alapszik, hogy mind az időmértékes, mind a hangsúlyos forma maradéktalanul érvényesül. Nos, a vers mindkét változatát figyelembe véve a fenti szabályszerűség csak a vers egyharmadára vonatkoztatható, ugyanis a tizenkét sorból a 4/4-es és 4/3-as tagolású szabályos és következetes ütemezés csak négy sorban valósul meg, az 1., 2., 4. és 5. sorban, a további nyolc sorban ettől eltérő ütemhatárok vannak, a szabályos ütemezés erőszakolásával (a 4/4-es és 4/3-as sorok váltakozása) szavakat vágnánk át.¹¹ A deviáns soroknak ez az igen magas aránya (75 %), s ezzel párhuzamosan a metrikus sorok igen alacsony aránya (25 %) nem teszi lehetővé, hogy a verset ütemhangsúlyosként is értelmezzük. A metrikus, azaz a metrumot meghatározó sorok aránya legalább 70 % kellene, hogy legyen, a sorozatosság megvalósulása érdekében.¹² Ha ez nem teljesül, akkor nem versről, illetve nem ütemhangsúlyos versről van szó. A korábbi szakirodalomban már fölmerült, hogy Csokonainak e két költeménye nem szimultán verselésű, azonban széles körben visszhangtalan maradt. Sajnálatos módon a középiskolai tankönyvek a mai napig is a szimultán verselés példajaként említik Csokonai e két versváltozatának valamelyikét.¹³ A tankönyvről-tankönyvre vándorló félreértés oka az lehet, hogy az első versszak csakugyan elfogadható szimultán versnek, hiszen a négy soros strófában a hibátlan időmértékelés mellett az ütemezés csak egyetlen sorban, a harmadikban deviáns (4/4 helyett 5/3-as ütemezésű), de ez a deviáció még a tapasztalati alapon megengedhető (kb. 30 %) alatt marad (vs. 25 %). A versegészről tehát nem mondható el a szimultán jelleg a következetes ütemezés

¹¹ Nyelvtörténeti okokra hivatkozva Vadai István a 10. sor („Szeretőd a’ mire kért”) 4/3-as tagolását is indukoltak látja 3/4 helyett: VADAI István, *A kétlű költő*, A Tiszatáj Diák mellélete, 2002. március, 12.

¹² SZEPES Erika, SZERDAHELYI István, *Verstan*, Bp., Gondolat, 1981, 155.

¹³ PI. PETHÓNÉ NAGY Csilla, *Irodalom 10.*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2012, 89. – Az 1990-es években módomban volt több új irodalom tankönyv bírálatát elkészíteni, az új tankönyvek megjelenésekor azonban azt tapasztaltam, hogy meglátásaimnak csak töredékét vették figyelembe a kiadók. Alighanem kivételt képez a *Lilla-dalok* Debreczeni Attila-féle kiadása, amelyben a szerkesztő a helyes megoldásra egy lapszéli feladattal próbálja rávezetni a szöveggyűjtemény olvasóját: „A vers egy ritka időmértékes versformában készült (ionicus a minore). Elemezd verstanilag a költeményt, figyelj arra is, hogy elemezhető-e hangsúlyos versként is!” (CSOKONAI Vitéz Mihály, *Lilla: A ciklus teljes, gondozott szövege*, szerk., jegyz. DEBRECZENI Attila, Bp., Ikon, 1996 [Matúra Klasszikusok, 24], 74.) – A legújabb, 10. osztálynak szóló irodalom tankönyv elkerüli a problémát, mert ugyan szól a szimultán verselésről a Csokonai-fejezetben (Kísérleti tankönyv, 1., javított kiadás, Bp., Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, 2015, 21.), hozzá az *Egy tulipánthoz* című verset a szöveggyűjteményben (22., 1793-ra datálva), de nem ad ritmikai elemzést. <http://etananyag.ofi.hu/konyvek/irodalom-10> [2015. 05. 27.].

megszűnése miatt a 6. sortól.¹⁴ Végezetül hiteles tanúként idézhetjük értő költőinket, József Attila és Nemes Nagy Ágnes tanulmányát, akik szintén pusztán időmértékesnek tartották e verset, amely az antik ionicus a minore (páratlan sorok) és az ionicus a minore és anapestus (páros sorok) verslábakból épül fel, keresztrímekkel ellátva. Az időmértékes verslábak alkalmazásában semmilyen szabálytalanság nincsen, a ritmus teljes mértékben megegyezik a vers metrikai képletével. Nemes Nagy Ágnes egy Babits-tanulmányból kiindulva „ki akarta találni”, hogyan készült Csokonai verse, s végül erre a megállapításra jutott: ez a „vers nem eleve elhatározott ritmusszándékból született, hanem írása közben váltódott át hangsúlyosból antikómértékesre.”¹⁵ József Attila töredékben maradt írását pedig így fejezte be: „Időmértékben írt verseim elé én a jövőben odajegyzem az olvasás jeleit.”¹⁶

¹⁴ A szimultán verselésről írott monográfia sem sorolja a szimultán versek közé, hanem az ionicus a minore kivételes, ritka példajaként szerepel a könyvben, melynek a *Tartózkodó kérelem* a „Legszébb magyar példája”. (SZUROMI Lajos, *A szimultán verselés*, Bp., Akadémiai, 1990, 41.) Szilágyi Ferenc idézi Szuromi egy 1969-es kéziratot tanulmányát, amely részletesebben szól a versről, s monometrikusnak (azaz időmértékesnek) tartja: *Csokonai Vitéz Mihály, Költemények 4.*, i. m., 276–277. – A költői gyakorlatot követő verstani diszciplína fejlődésére jellemző, hogy egy régebbi tanulmány kizárólag ütemhangsúlyosként szól a versről: „a verset ütemesnek kell tartanunk, melyre csak díszítő elemként ruházza Csokonai a mértéket”. (ELEK István, *Csokonai versművészete*, Bp., [1938], 101.) Ugyanakkor a párversre vonatkozó, az interneten követhető metrikai ítéletek változatos képet mutatnak, s a Wikipédia sommás megállapítása a *Tartózkodó kérelem*-ről ez: „Ütemhangsúlyos és időmértékes verselésű egyszerre. Két-ütemű (8-as, 7-es) keresztrímest és ionicus a minore verslábaiban (∪ ∪ - -) írt költeménynek egyaránt értelmezhető.” (http://hu.wikipedia.org/wiki/Tart%C3%B3zkod%C3%B3_k%C3%A9relem [2015. 05. 25.]. Ugyanitt a datálás kérdésében az újabb kutatásokhoz képest kettős tévedés olvasható: „A *Tartózkodó kérelem* Csokonai Vitéz Mihály 1803-ban megjelent költeménye. Első változata *Egy tulipánthoz* címmel 1793-as keltezésű.” – Indokolt Vadai István szigorúbb ítélete: „súlyos pedig az a tankönyvi anyaggá vált babona, hogy a vers szimultán ritmusú lenne” (VADAI István, *A kétéltű költő*, i. m., 2.)

¹⁵ NEMES NAGY Ágnes, *Valódi tulipánt. Egy Csokonai-vers keletkezése* = N. N. Á., *64 battyú: Tanulmányok*, Bp., Magvető, 205, 212.

¹⁶ JÓZSEF Attila, *Ütem és fogalom* = J. A. *Összes művei*, III. *Cikkek, tanulmányok, vázlatok*, Bp., Akadémiai, 1958, 271. – A megállapítás erősen indultatos és ironikus hangneméhez nem fér kétség, vö. VADAI, i. m., 13.